

MAJOR ÁGNES

EGY KULTUSZROMBOLÁSI KÍSÉRLET(?)

(LOVAS ILDIKÓ: SPANYOL MENYASSZONY)

A CSÁTH-ADAPTÁCIÓK KULTUSZALAKÍTÓ HATÁSÁRÓL

Csáth Géza írói munkásságának megítélése a kritikai diskurzusban korántsem mutat egységes képet. A magyar irodalomban szinte egyedülálló és igencsak rövid írói pálya értékelése az évek során hol felívelő, hol hanyatló tendenciát mutatott, Csáth életműve a kánon központjában és annak perifériáján is helyet foglalt már. Felmerülhet a kérdés: beszélhetünk-e egyáltalán Csáth-kultuszról? Dolgozatomban amellet kívánok érvelni, hogy egyértelműen igen, a vallásos analógiára épülő irodalmi kultusz¹ jellegzetességei mellett egy olyan sajátos és kizárólagosnak is tekinthető mechanizmus működteti Csáth Géza kultuszát, melyben az író életműve és feddhetetlennek korántsem értékelhető élete szoros viszonyban áll egymással.

„[A] kultuszkutatás olyan értelmezői gyakorlat, amely nemcsak a szövegeket és olvasatukat tekinti az irodalom világához tartozónak, hanem a szerzői image-eket, tárgyakat, cselekvéssorokat s a kulturális fogyasztás számos más formáját is”² Takáts József kultuszdefiníciója rámutat a szerző szerepének hangsúlyosságára, s a kultuszkutatás, melynek egyik legizgalmasabb feladata az irodalmi tények és a szerzői élettények közötti feszültség vizsgálata,³ tökéletes terepnek bizonyul a kérdéskör körüljárásához. Több szerző kultuszánál is megfigyelhető, mennyire erőteljesen összefonódik a szerző élete és életműve.⁴ Ez

1 DÁVIDHÁZI Péter, *Egy irodalmi kultusz megközelítése = Az irodalmi kultuszkutatás kézikönyve*, szerk. TAKÁTS József, Bp., Kijárat, 2003, 107–133.

2 TAKÁTS József, *A kultuszkutatás és az új elméletek = Az irodalmi kultuszkutatás... i. m.*, 290.

3 KAPPANYOS András, *Eszek = Tanulmányok József Attiláról*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ Ernő, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, MENYHÉRT Anna, Bp., Anonymus, 2001 (Újraolvasó), 242.

4 Az egyik legismertebb példa erre a József Attila-kultusz. Erről részletesen ld. TVERDOTA György, *A komor föltámadás titka: A József Attila-kultusz születése*, Bp., Pannonica, 1998.

hatványozottan igaz Csáthra is, hiszen a legbensőbb élményeit és gondolatait papírra vető szerző szépírói munkáit is gyakran olvasták már össze referenciális szövegeivel.⁵

1933-ban Németh László esszét írt Csáth Gézáról, amelyben olyan elfeledett íróként emlékezett meg róla, aki „sokszor úgy tűnt fel, mintha az ő neve egyike lenne azoknak a titkos jelszavaknak, melyekről bizonyos műveltségű és hajlamú fiatal emberek egymást ófelnémetórákon, a rendőrség politikai osztályán vagy egy fekete fölött elismerik”.⁶ Szajbély Mihály Csáth-monográfiájában jegyzi meg, hogy ennek a titkos Csáth-kultusznak sokáig nyoma maradt a könyvtárakban, mivel az író munkáinak első kiadásai ugyan szerepeltek a könyvtári katalógusjegyzékekben, ténylegesen mégsem voltak ott, hiszen számos könyvtári lopás történt az évek során. Ennek pedig az lehet az elsődleges oka, hogy a Csáth-művek évtizedeken át megszerzhetetlenek voltak.⁷ A Csáth műveit és alakját körüllegő kultuszt egyértelműen a titkosság, az elérhetetlenség, a megszerzhetetlenség működtette, s aki azokhoz a kiváltságosokhoz tartozott, akik számára elérhetővé váltak az írások, az sajátosan beavatódva vált részesévé e titkos kultusznak.⁸ Ami évtizedeken át leginkább érdekelte a közönséget, az Csáth morfinista naplója volt. Az egyik, az 1912–1913 között keletkezett napló volt az, amelyik titkon terjedt a kíváncsi emberek körében, gépiratos másolatban. A naplók kultikussá válásának oka a két alapvető beszédtilalom megsértésében keresendő: az olvasókat mindennél jobban érdekelte ugyanis a személyes hangú kendőzetlen vallomás a szexualitásról és a kábítószer-élvezetről.⁹ Ebből az tűnik ki tehát, hogy a normasértések, amelyek a tragikus sorsú szerző kezdeti mellőzöttségét eredményezték, épphogy az érdeklődés középpontjába helyezték évtizedekkel később.

Az elmúlt néhány év tapasztalata arra mutatott rá, hogy a Csáth művei és élete iránt tanúsított érdeklődés cseppet sem fakult, némiképp azonban átalakult. A megannyi novellaelemzés, tanulmány mellett az irodalom határterületein is nagy jelentőséggel, ihlető erővel rendelkeznek Csáth Géza szépírói munkái és önreflexív szövegei. A paletta meglehetősen sokszínű: színdarabok, nagyjátékfilmek, képregények születnek, melyek egy-egy vagy akár több Csáth-művet dolgoznak fel. Hogy körüljárhassuk, milyen összefüggésben állnak a Csáth-adaptációk az író kultuszával, elengedhetetlen a vizsgálat során használt adaptációfogalom definíciója. Az egyes adaptációelméleti

5 Ld. pl. KERESZTÚRSZKI Ida, *Az örök áfium: Megalkotható-e Csáth Géza Ópium című novellájának új olvasata?*, Üzenet, 1997/9–10, 642–665.

6 NÉMETH László, *Csáth Géza = Uő, Kiadatlan tanulmányok*, Bp., Magvető, 1968, I, 273.

7 SZAJBÉLY Mihály, *Csáth Géza*, Bp., Magvető, 1989, 7.

8 DÁVIDHÁZI Péter, *Egy irodalmi kultusz meghonosítása: Beavatás a Shakespeare-kultuszba a XVIII. század végén*, ItK, 1987–1988/1–2, 46.

9 Z. VARGA Zoltán, *Az írói véna: Csáth Géza 1912–1913-as naplójegyzeteiről = Uő, Önéletrajzi töredék, talált szöveg*, sorozatszerk. VERES András, KÁLMÁN C. György, Bp., Balassi, 2014 (Opus Irodalomelméleti tanulmányok – Új sorozat, 14), 50–53.

munkák legfontosabb megállapításainak¹⁰ felsorakoztatásától eltekintve, az adaptációs eljárás során létrejövő, az alpmű és az adaptáció közötti kapcsolatot a genette-i terminológiából kiindulva egyfajta hipertextuális viszonyként értelmezem.¹¹ A hipertextuális viszony létrejöttéhez szükségesek bizonyos korábbi szövegek, a hipotextusok – jelen esetben Csáth Géza szövegei –, a másik alkotóelem pedig a csáthi hipotextusokból derivált hipertextus. A hipertextus közvetett transzformáció során jön létre, azaz bár a hipotextusokétól eltér(het) a hipertextus narratívája, különböző imitációs eljárásokkal mégis megidéri azokat. Ebből is következik, hogy nem csupán a hagyományos értelemben vett feldolgozásokat, hanem az intertextuális utalásokkal operáló műveket is az adaptáció kategóriájába sorolom. A következőkben néhány példát kiragadva igyekszem szemléltetni azokat a változatos megközelítésmódokat, melyekkel a feldolgozások bemutatják a Csáth-műveket, sőt magát Csáth alakját is. Ezáltal körvonalazódhat Csáth szövegvilágának hagyományozódása, melyben – ha hallgatólágoosan is – egy erős rekanonizációs folyamat ismerszik fel.

A posztmodern irodalom képviselői a '80-as évek végétől kezdve fedezték fel Csáthot: Esterházy Péter fiktív Csáth-életrajzában¹² emlékezik meg az íróelőről, míg Parti Nagy Lajos *A fagyott kutya lába*¹³ című novellájában olyan transztextuális utalások és transzformációs eljárások fedezhetők fel, melyek egyértelműen reflektálnak Csáth Géza egyes szövegeire, elsősorban pszichiátriai esettanulmányára. Ez a közvetett transzformáció, mely a hipertextualitás sajátja, nem csupán bizonyos szavak, szöveghelyek átvételét jelenti, hanem a textusok tágabb kontextusát is figyelembe veszi, mely ez esetben az orvos és a beteg párbeszéde, az orvosi kórrajz elkészítése, melynek során a látottak és hallottak közvetítése az orvos perspektíváján keresztül megy végbe. Ez a technika Csáth kissé félrevezető című pszichiátriai esettanulmányának, az *Egy elmebeteg nő naplójának* jellemző vonása, ahogyan maga az orvos-tematika, mely például a *Fekete csönd*, a *Trepov a boncolóasztalon*, az *Apa és fiú* vagy *A sebész* című novellákban jelenik meg.

Az irodalmi adaptációkon felül a filmművészet képviselői is felfedezték Csáthot, erre példa Szász János rendező, aki ez idáig két filmet rendezett, amelyek Csáth-műveket dolgoznak fel: az 1997-es *Witman fiúkat*¹⁴ és a tíz évvel későbbi, 2007-es *Ópium: Egy elmebe-*

10 Ld. a téma összefoglaló munkáit, pl. Dudley ANDREW, *The Well-Worn Muse: Adaptation in Film History and Theory = Narrative Strategies*, eds. Syndy CONGER, Janice R. WELSCH, Macomb, Western Illinois University, 1980, 9–17; *A Companion to Literature and Film*, eds. Robert STAM, Alessandra RAENGO, Malden, Blackwell, 2004; VAJDOVICH Györgyi, *Irodalomból film: A filmes adaptációk néhány kérdése*, Nagyvilág, 2006/8, 678–690.

11 Genette további alkategóriái a transztextualitáson belül az intertextualitás, a paratextualitás, a metatextualitás és az architextualitás. Ld. Gérard GENETTE, *Transztextualitás*, ford. BURJÁN Mónika, Hel, 1996/1–2, 82–90.

12 ESTERHÁZY Péter, *Csáth Géza fantasztikus élete = Uő, A kitömött hattyú: Írások*, Bp., Magvető, 1988, 318–320.

13 PARTI NAGY Lajos, *A fagyott kutya lába = Uő, A fagyott kutya lába*, Bp., Magvető, 2012, 5–24.

14 SZÁSZ János, *Witman fiúkat*, Budapest Film, 1997.

teg nő naplóját.¹⁵ A *Witman fiúk* nem kizárólag az *Anyagyilkosságot* filmesíti meg, hanem motívus szinten több Csáth-novellára való utalás is megjelenik a filmben, így *A kis Emma*, a *Trepov a boncolóasztalon*, az *Ismeretlen házban*, *A fekete kutya*, *A béka*, *A vörös Eszti* egy-egy jelenete, helyszíne, karakterneve is helyet kap a feldolgozásban. Ezzel az eljárással a csáthi szövegvilág egészének leképezésére, egy alkotáson belül való komplex bemutatására tett kísérletet a rendező. Az *Ópium: Egy elmebeteg nő naplója* pedig – ahogyan a címe is mutatja – az *Ópium* című novellát és az *Egy elmebeteg nő naplója* című pszichiátriai esettanulmányt veszi alapul. A filmben Csáth eredeti nevén, Brenner Józsefként, az írói válsága miatt szenvedő morfiumfüggő pszichiáterként jelenik meg, aki nemcsak az *Egy elmebeteg nő naplója* narrátora, hanem a fikció részévé is válik, s bonyolult, alkotói és identitásválságba került alakjában egyszerre van jelen az orvos és a beteg nézőpontja, egyaránt meghatározza a tapasztalat és a képzelet, s képviselője a normalitásnak és mindazonáltal foglya a tébolynak.

Az adaptálók ugyanakkor nem csupán a novellákból, illetve az orvosi munkákból merítettek: Fodor Tamás Csáth Géza melodramájának és novelláinak felhasználásával írta meg *Zách Klára*-adaptációját,¹⁶ amelyet Szajbély Mihály adott közre a Csáth-szindarabokat tartalmazó kötetben. Az 1915-ben befejezett, kéziratban maradt, s a hatvanas években előkerült Csáth-mű¹⁷ az ismert történetet meséli el melodráma formájában, melyet Fodor oly módon értelmezett újra, hogy nemcsak adaptálta a Csáth-szöveget, hanem számos, a csáthi szövegvilágra jellemző idézetet illesztett be tragikomédiájába. A véres jelenetekkel tarkított, a szexualitás és a bűn kérdéskörét is taglaló narratívát Csáth a saját alkotási módszerére markánsan jellemző elemekkel kiegészítve dolgozta át melodramájában, Fodor ezt pedig még tovább fokozta, nemcsak a drámaszövegébe illesztett jelöletlen Csáth-idézetekkel, hanem a csáthi hatást erősítő tartalmi és formai megoldásokkal is. Ezzel az eljárásával pedig tragikomédiája egy megkonstruált és imitált szövegvalóságként, a Csáth-művek jellegzetességeit magába sűrítő alkotásként értékelhető.

Azon túl, hogy az utóbbi években, évtizedekben megindult nagyfokú érdeklődés és számos Csáth-adaptáció az életmű több szempontú újraolvasására is lehetőséget ad, a feldolgozások el-

15 SZÁSZ János, *Ópium: Egy elmebeteg nő naplója*, Hungarotop, 2007.

16 FODOR Tamás, *Zách Klára: Tragikomédia nemzeti nagylétünkéből* = Csáth Géza, *Az életet nem lehet becsapni: Összegyűjtött színpadi művek*, szerk. és s. a. r. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1996, 271–296.

17 Csáth Géza, *Zách Klára* = Uő, *Az életet nem lehet...*, i. m., 137–162.

terjedésével megvalósult a Csáth-oeuvre újabb recepciós fordulata, a legitim Csáth-kultusz működése napjainkban a feldolgozások platformjain is felmérhető. Elgondolkodhatunk azon, hogy az adaptációk a kultusz előidézői, vagy pedig annak következményeiként értékelhetők. Megfigyelhető, hogy Csáth posztmodern szerzők általi újrafelfedezését és a különféle adaptációk elszaporodását megelőzően is működött egyfajta Csáth-kultusz, melyből a feldolgozások is építkeztek, de az is tény, hogy a számtalan adaptáció egy újabb, a tömegkultúra termékeihez is kapcsolható kultuszt hozott létre. Nem mellékes az sem, hogy maga a befogadó működteti a kultuszt, s ennek inverze is igaz: a kultusz mindig hatással van a befogadóra. Az adaptációk kultuszképző és kultuszalakító hatásának fontos hozadéka, hogy a feldolgozások a hipotextusok felé irányíthatják a befogadó figyelmét, újra és újra megújuló diskurzust garantálva az alapmű és a feldolgozások között,¹⁸ így – a változatos műfajoknak és megközelítésmódoknak is köszönhetően – szélesebb körben válhatnak ismertté a Csáth-szövegek. Ez pedig nem csupán a népszerűsítést szolgálja, de a kanonikus pozíció megerősítéséhez is hozzájárul.

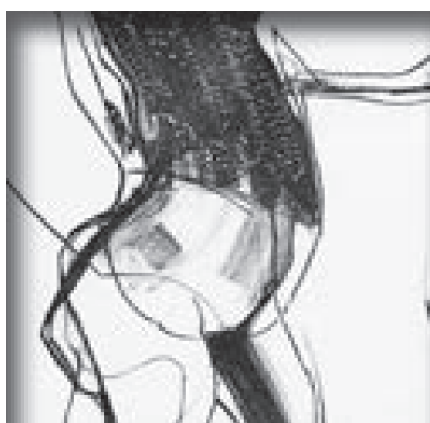
A CSÁTH-KULTUSZ LEROMBOLÁSÁNAK GESZTUSA

Lovas Ildikó 2007-ben megjelent *Spanyol menyasszony*¹⁹ című regényének elsődleges megközelítésekor az a benyomásunk támadhat, hogy a mű nem kapcsolódik be a korábban említett, a Csáth műveit és magát a szerzőt kultikus-mitikus alakként bemutató feldolgozások által megkonstruált narratívába.²⁰ Noha a regényben Csáth Géza kulcsfontosságú szereplő, az elbeszélést

18 Az adaptációk „újraprogramozott” befogadásához, a befogadás új, megváltozott kommunikációs szituációkba helyezésének problémájához ld. Francesco CASETTI, *Adaptation and Mis-adaptations: Film, Literature, and Social Discourses*, trans. Alessandra RAENGO = *A Companion to Literature and Film*, eds. Robert STAM, Alessandra RAENGO, Malden, Blackwell, 2004, 81–91.

19 LOVAS Ildikó, *Spanyol menyasszony: lány, regény*, Pozsony, Kalligram, 2007.

20 Ld. ehhez NEMES Z. Mária, *A kinnal telt ház*, Holmi, 2008/2, 264–268.

mégis a „Csáth-ellenkultusz” működteti, a műben Csáth ugyanis feminista antihőssé válik, akit felesége, Jónás Olga fiktív naplójeljegyzéseiből, az elnyomott nő szemszögéből ismerünk meg.²¹

A *Spanyol menyasszony* párhuzamosan egymás mellett futó két szólama lazán, motivikus szinten kapcsolódik egymáshoz: a nyolcvanas években, illetve napjainkban játszódó cselekményszál egy szabadkai lány történetét tárja elénk, míg a század eleji narratíva Jónás Olga elbeszélését tartalmazza. Bár a nem megnevezett szabadkai lányról szóló fejezetekben is szó esik Csáthról („[s]oha nem tudtam meg, valóban feljártak-e a volt-gimnázium padlására, vagy csak a mindannyiunk által rongyosra olvasott Csáth-kötet hatott rá, hiszen mindannyian, akik az irodalmat a magyaróránál többre tartottuk, azzal foglalkoztunk, hogy megtaláljuk a varázsló kertjét és azokat a helyeket, ahol azok a nők laktak”²²), jelen dolgozatban a regény Jónás Olga-síkját és az abban fellelhető kultuszromboló vagy épp -építő mechanizmusokat vizsgálom, illetve azt, hogy ezen eljárások milyen hatást gyakorolhatnak a Csáth-kultuszra.

Az Olga elbeszélésében elénk táruló naplószerű szöveghelyek Csáth gyerekkori, illetve háborús naplórészleteinek megidézésével, testvérének, Brenner (Jász) Dezsőnek írt végrendeletének teljes közlésével, levélrészletekkel, valamint több Csáth-, sőt Kosztolányi-műre való utalással egészülnek ki.²³ Az allúziók hasonlóképp funkcionálnak a szövegben, mint a fentebb idézett, a Csáth-szövegekkel hipertextuális viszonyba lépő adaptációk esetében. Motivikus szinten jelenik meg például *A béka* című novella,

21 Hasonló, a történelem híres férfijai mellett álló, a nagyközönség számára legtöbbször ismeretlen, marginalizált nők szemszögének bemutatására remek példa Carol Ann Duffy *World's Wife* című verseskötete, amelyben többek között Mrs. Sziszüphosz, Frau Freud vagy Mrs. Darwin történetét olvashatjuk. Ld. Carol Ann DUFFY, *A világ felesége*, ford. KAPPANYOS András, Bp., Arktisz, 2006.

22 LOVAS, i. m., 202.

23 A regényben olvasható betéttörténet Kosztolányi *A patikának üvegajtájában* című versét idézi meg.

amikor Olga Veron, a cselédlány történetét hallgatja a békákról, majd pedig maga is békákról álmodik. Később a regény során többször is visszatérő konkrétabb, szöveg-szintű egyezést, egy *Anyagyilkosság*-allúziót fedezhetünk fel: „[a]rra már rájöttem, hogy a fájdalom misztériuma a ház, amelybe a Kín beköltözött,”²⁴ mely a Witman fiúk által megkínzott baglyot, azaz a Kín házát idézi meg. A morfiumfüggő Csáth pedig az *Ópium* sorait citálja képzelt monológjában: „[d]e rögtön aztán az jutott eszembe, hogy a lét esszenciája olyan drága portéka, amelyből egész nemzedékek évszázadok alatt kapnak egy órát, nekem pedig sokkal többre van szükségem.”²⁵ A novellákból átemelt szöveghelyek mellett ugyanakkor valóságreferenciákkal is találkozhatunk: a szerzői élettényeket, személyeket, helyszíneket és eseményeket bemutató textusokon kívül a narratíva több olyan elemmel is kiegészül, melyek alkalmazása a naplószövegek-ből is rekonstruálható Csáth alakját hűen idézik meg. Ilyen elem például a szüntelen megfigyelés és mérés dominanciája, az élet legkülönbözőbb területeinek számokban való kifejezhetősége Csáth életében:²⁶ „[h]a mesélt, általában nem figyelt önmagára. Elfeledkezett a testéről, amit általában úgy használt, akár egy vonalzót. Folyamatosan mért vele.”²⁷

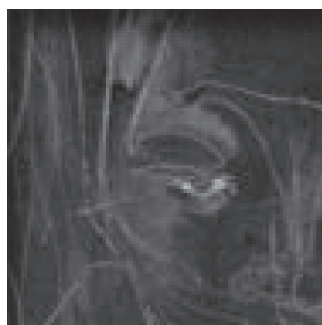
Az irodalmi feldolgozásban Jónás Olga szólama (fiktív) önéletírássá válik, melyet azonban az olvasás során nem esik nehezünkre referenciálisként értékelni: a fiktív történet kontextusába beékelődő referenciális szövegek, azok olvasása és kommentálása arra enged következtetni, hogy Olga megnyilatkozásai szubjektív valóság-tartalmuk szempontjából egyenértékűek a csáthi szöveghelyekkel, a textusok diegetikus síkjai közti határok tehát elmosódnak. A szépírói munkákból átemelt (transzformált) szöveghelyeknek a regényszövegbe történő applikálása azonban ettől a tendenciától elidegenítő hatást eredményezhet.

24 LOVAS, *i. m.*, 162. Az eredeti szöveghely a következő: „[a]rról beszéltek, hogy a madár tulajdonképpen csak egy ház, ahová a Kín beköltözött és ott lakik, míg csak a baglyot meg nem ölik.” CSÁTH, *Anyagyilkosság = Uő, Mesék, amelyek rosszul végződnek*, s. a. r. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 2004, 142. Érdemes megjegyezni, hogy az *Anyagyilkosság* filmadaptációjában, a *Witman fiúkban* a bagoly összekapcsolódik a narratíva lélektani megközelítésének szempontjából kiemelt fontosságú szereplő, a testvérek apjának alakjával, hiszen a filmben Witman Dénes halála előtt többször kimondja a következőt: „fáj”, illetve ezt juttatja kifejezésre egy későbbi jelenetben az apa fejében ülő bagoly is.

25 LOVAS, *i. m.*, 168. Az *Ópium* eredeti szöveghelye a következő: „[a] lét esszenciája olyan drága portéka, amelyből egész nemzedékek évszázadok alatt kapnak – egy órát.” CSÁTH, *Ópium = Uő, Mesék...*, *i. m.*, 161.

26 Csáth numerisztikus világgépéről részletesen ld. Z. VARGA, *i. m.*, 69–73. Szász János *Ópium* című filmjében szintén hangsúlyosan jelenik meg Csáth számok uralta élete. Az elmeorvos-író, aki új munkahelyére érkezik, súlyos alkotói válságban szenved, melyet a pszichoanalízis ismeretének és alkalmazásának tulajdonít: a folytonos elemzés, környezetének és ezzel párhuzamosan saját magának a szüntelen vizsgálata kiszorítja életéből az irodalmi művek megalkotásához szükséges látásmódot. Élete minden szegmensének történetét mérlegre helyezi: bevételeit és kiadásait nemcsak pénzügyi, hanem szexuális szempontból is számon tartja, s ez addig fajul, amíg művészi alkotásait is mérhető, számokban kimutatható tételekként tudja csak szemlélni: „[h]ogy mégis rávegyem magam az írásra, elkezdtem számolni a leírt sorokat. Ez azonban azzal a következménnyel járt, hogy mind nagyobb betűkkel kezdtem írni. Azóta a betűket számolom.” SZÁSZ, *Ópium, i. m.*, 00:29:57–00:30:13.

27 LOVAS, *i. m.*, 84.

A Jónás Olga (és Csáth Géza) utolsó néhány hónapját bemutató cselekményszál első mondata („Én, azt hiszem, lényegileg még szűz vagyok”²⁸) a regény több pontján visszaköszön. A kijelentést a narratíván végigvonuló félelem- és kiszolgáltatottság-érzés táplálja, hiszen Csáth mint abszolút hatalom működik Olga életében, a férj engedélye nélkül az asszony még az udvarra sem mehet ki, közös házukban pedig egy fehér krétacsík jelzi a határvonalat, amelyet Olga már nem léphet át. Csáth tehát szimbolikusan is uralja felesége életét, akkor is meghatározza, Olga mit tehet és mit nem, amikor nincs a felesége mellett. A férj és feleség közti hierarchikus viszony érzékelése és bemutatása ugyanakkor nem tekinthető egyoldalúnak: Csáth testvérének címzett, morfiumfüggősége végső stádiumában írt (valós) végrendeletében Olgáról mint veszélyes nőről beszél, aki minden baj forrása, sőt úgy véli, felesége szándékosan teszi őt féltékennyé, megalázza és semmibe veszi őt. A nézőpontok váltakoztatásával tehát az elnyomó elnyomottá válik, és fordítva.

Olga pusztuló házasságát szemlélve gyakran elmereng a múlton, amikor férjére még mint „a legdrágább férfira”, „zseniális emberre”, „az ország legokosabb, legtehetségesebb férjijára” tekintett, Csáth tehát az asszony szemében már életében kultikussá vált. Olga életének egyetlen célja volt megszerezni a férfit, saját magára kizárólagosan mint feleségre, mint valakihez tartozó, nem önálló szubjektumra tekint, alakja a Másik által konstruálódik meg. Csalódottan olvassa Csáth naplóit, melyekből világossá válik számára, hogy míg ő maga a férjéhez képest definiálja és szinte tulajdonként értékeli önmagát,²⁹ addig Csáth életében ő korántsem foglal el hasonlóan fontos pozíciót. Olga lassanként egzisztenciális válságba kerül, saját létének meghatározása érdekében tett próbálkozásai során folyamatosan akadályokba ütközik, végül egyetlen lehetősége marad, életének lehetséges értelmét gyermekének felnevelésében látja meg. Csáthtal való kapcsolatában a testiség központi helyet foglal el, sőt kettejük viszonyát a test abszolút módon határozza meg. Olga szellemi, anyagi és fizikai függéséből utóbbi dominál: „[a] testem az

28 Uo., 9.

29 „[É]rezze azt, hogy bármikor és bárhol megkaphat, jobban vagyok az övé, mint a magamé vagy a büszkeségemé.” LOVAS, *i. m.*, 90.

ő testétől változik át és át, újra meg újra, lányból asszony, boldog anyából gyilkos, szétbasszott asszonyból szűz leszek.”³⁰ Míg Olga minden tekintetben a férjétől függ, addig Csáth a gyilkos szer, a morfium rabja. A feleség kizárólag akkor tud felülkerekedni a félelmén, akkor képes a köztük fennálló hatalmi viszonyt átrendezni, amikor Csáth a saját függősége miatt kerül öntudatlan állapotba. „Ha elaludt a fotelban, arra mentem és belerúgtam, a sípcsontjánál, ahol az ilyenféle függőségben élő emberek még sokkal érzékenyebbek. [...] Máskor [...] szárnyashangyát tettem a fülébe. [...] A tárgyakat, amiket lerakott, már odafigyelés nélkül emeltem fel és tettem le máshová.”³¹ Az erőszak egyre inkább elhatalmasodik kettejük kapcsolatában, bár Olga férje nyilvánvaló bántalmazásait igyekszik a házasságuk előtt rendszeres sadista erotikus játékként értelmezni: „[l]eültetett, és azt parancsolta, tegyem hátra mindkét kezem. Akkor azt hittem, a zöld kendővel összeköti a kezem, és úgy tesz magáévá [...] Játsoztunk ilyent még házasságunk előtt [...] És ettől az emléktől elgyöngültem, [...] nem is értettem, miképpen voltam képes azt feltételezni a férjemről, hogy képes volna megölni engem.”³²

Olga a férje idealizálásától a csalódottságon keresztül fokozatosan jut el a gyűlöletig, míg végül a szinte szünet nélkül a szer hatása alatt álló Csáthot egy végtelenül gyenge, szálnalmat keltő és taszító alakként látja és láttatja, akinek a halálát kívánja: „[h]allottam lötytyedt testének puffanását. Veron és Ágnes a heverőre segítette. Körme alatt a szálkák véresre szúrják az érzékeny bőrt. Fekete kalapja a földre esett, izzadt, bűdös haja a homlokára tapad. Kabátja a háta mögé gyűrve. Tudom, hogy így van. Látnom sem kell már. Dögölne meg”³³; „[m]egtaposom a sírját”³⁴; „[s]zenvedjen az a kutya, ronda szemét ember, aki végrendeletet ír az én holmimról. Dögöljön is bele.”³⁵ Ha a textusokkal párhuzamosan olvassuk Csáth naplóit, láthatjuk, hogy az 1913-as morfinista napló egyes szöveghelyein Csáth hasonlóképpen szemlélte önmagát, fizikai és szellemi gyengeségének megtapasztalása öngyűlölethez vezetett: „[o]ly undok, gyenge és szálnalmas vagyok, hogy valósággal csodálkoznom kell Olgán, hogy még szeret, és nem csal meg. Hogy nem undorodik meg végképp gyenge, fátyolozott hangomtól, folytonos tükörbe való nézegetésemből, [...] cinikus és töpörödött penisemtől, ványadt pofámtól, [...] butaságomtól.”³⁶ A dehonesztáló megjegyzések mellett ugyanakkor a regényben Olga az elkerülhetetlen pusztulás felé

30 *Uo.*, 297.

31 *Uo.*, 95.

32 *Uo.*, 252–253.

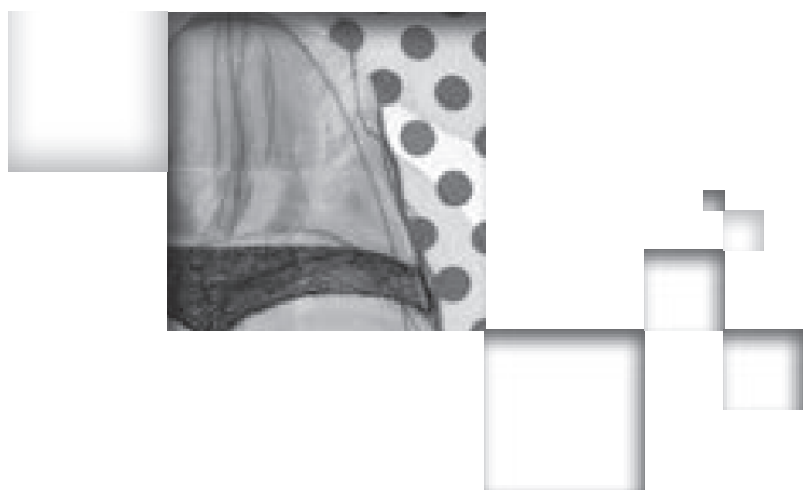
33 *Uo.*, 117.

34 *Uo.*, 155.

35 *Uo.*, 172.

36 Csáth Géza, *Napló 1912–1913*, közread., kísérő tan. DÉR Zoltán, Szekszárd, Babits, 1989, 123.

tartó, fizikailag ronccsá váló Csáthról még ebben a kilátástalan helyzetben is képes elismerően nyilatkozni: „még ebben az állapotában is sokkal okosabb bárkinél, akit valaha ismertem.”³⁷

A *Spanyol menyasszony*, habár a már említett Csáth-ellenkultuszt artikuláló gesztus rendkívül hangsúlyos benne, úgy gondolom, bizonyos szempontból mégis beilleszthető a kultuszt működtető és alakító feldolgozások sorába. A kultusz mint pótcselekvéses struktúra elsődleges működtetői a befogadók, és a kultusz abban az esetben működőképes, ha folyamatos diskurzust folytatunk tárgyáról. Lovas regényével a Csáthról folytatott kultikus párbeszéd nem szűnik meg létezni, sőt többlettartalommal egészül ki: Jónás Olga ezután nem mint valamiféle arctalan írófeleségre tekinthetünk, hanem alakját ezt követően a Csáth történetét elmesélő narratíva szerves részeként szükséges értékelni. A Csáth-kultuszon végigtekintve azt figyelhetjük meg, hogy a kultusz alapvetően Csáth morfiúmfüggőségére, titokzatos-mitikus alakjára, illetve a szexualitásról való kitarulkozó beszédmódra épül, azaz valójában egy negatív tulajdonság- és eseménykomplexumot állít a középpontjába. Ebben a tekintetben akár eleve ellenkultuszként is definiálható lenne, hiszen egy etalonszerű kultusz (például Petőfié) csupa jó tulajdonságot kapcsol a hőséhez, például a zsenialitást, a heroizmust vagy a megvesztegethetetlen morált. A József Attila körül kialakult kultusz ennél már jóval összetettebb: ebben (is) nagy szerepet játszik a tragikus halál, a betegség vagy a viselkedés anomáliái. Csáth kultuszának esetében megfigyelhető, hogy alapvetően arra a romantikus narratívára épül, amiben egy fausti alku rajzolódik ki. Ennek az archetipikus narratívsémának központi kérdése, hogy a gyors és biztos sikerért és élvezetért feláldozzuk-e a morális integritásunkat. A Csáth-kultusz tehát ezt a narratívát keresi Csáth élettörténetében: a morfinizmus ugyanis egyfajta szerződéskötés az ördöggel, amely előírászerűen teljes katasztrófához és biztos bukáshoz vezet. Lovas regénye is épp ezen elemeket veszi alapul, csupán egy újfajta, korábban még nem alkalmazott nézőponton keresztül mutatva be őket, a narratíva pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy e tragikus történetben az áldozatok között Csáth élete és tehetsége mellett Olga is helyet kap. Mindezekon túl, a többi feldolgozás mellett a *Spanyol menyasszony* rámutat arra, hogy Csáthról ma már úgy is lehet, sőt úgy *kell* beszélni, hogy párhuzamosan vizsgáljuk a szerzői élettényeket, valamint a referenciális és a szépirodalmi szövegeket, melyek kiegészíthetik egymást, sőt referálhatnak egymásra. Ez a tendencia pedig egy a maga nemében egyedülálló, a kultikus folyamatokat építő és működtető diskurzust eredményez a magyar irodalomban.